

MARIJA STANONIK
POZABLJANE SPRETNOSTI

Kmetijstvo je bilo nekdanj poglavitna dejavnost kakor drugod tudi v Žireh in okolici, v drugi polovici 19. stoletja pa sta se udomačila v Žireh tudi čipkarstvo in čevljarstvo. Kmetijstvo je bilo do druge svetovne vojne domena moških, čipkarstvo kot spretnost ženskih rok pa je rezalo veliko tanjši kos kruha. Trda je predla tistim, ki so bili odvisni od zaslužka le za to dejavnost. Vsak dinar več je bil dobrodošel in zato so se pogumnejše in spretnjše ženske lotevale tudi opravil, ki so čipkarstvo manj ali bolj dopolnjevala ali ga celo zamenjala. Žene so izdelovale rože iz krep papirja in prijavljena je tudi obrt za predtiskanje tkanin, tj. izdelava vzorcev za vezenje. Obvladanje te ali druge spretnosti je bilo za žene tudi koristno razvedrilo.

1. Izdelava rož iz krep papirja

Ta vrsta ročnega dela nikakor ni posebnost Žirov. Tudi o tem, kako staro je in kdaj je prišlo v Žiri, bi bilo težko najti zanesljive podatke. A spomine nanj bomo vendar poskušali povezati v kito pričujoče obravnave.

Starejši sogovorniki vedo povedati, da nekdanj ni bilo na razpolago toliko vsakovrstnih svežih rož, kot jih lahko občudujemo danes. Najhitreje se jim misel ustavi pri georginah in pelargonijah in dodajajo, da so bile za okras po cerkvah v navadi prav rože iz raznobarvnega krep papirja. Žirovski rojak dekan Viktorijan Demšar se še spominja, da je bila sedanja župnijska cerkev v Žireh leta 1912 ob njeni blagoslovitvi slavnostno okrašena z venci iz zelenja, kamor so bili zatakneni oz. vpleteni beli, rdeči, modri cvetovi iz krep papirja.

Ko so jih odstranili iz cerkve, so imeli bližnji otroci veliko veselje, da so se ovijali v to pisano lepотиče. Tedaj si sploh ni znal predstavljati venca brez takih rož.

S takimi papirnatimi rožami in aranžmaji iz njih so krasili poleg cerkvenih oltarjev tudi vaška znamenja in križe, bohkove kote in svete podobe po domačijah, z njimi so lepšali mize in predalnike in posebno radi so jih namreč naročali in kupovali za na stenska ogledala. Te vrste rož, ki jih slana ne pomori, so imele pomembno vlogo tudi na dveh postajah človekovega življenjskega cikla. S šopkom, ki je bil obvezno bel, so neveste stopale pred oltar. Odločiti se jim je bilo le med vrtnicami ali nageljni, ki jih je navadno poživljal svež asparagus. Če so bili cvetovi še povoskani, je žena lahko dolgo hranila poročni šopek za spomin na svoj korak v zakonski stan. Bele papirnatate nageljčke pa so pripeli tedaj na prsi tudi svatje. Svatovski nageljčki niso bili nikdar povoskani, za druge rože pa je bil ta postopek zaradi vzdrževanja njihove trajnosti dovolj v rabi. In končno so rože iz krep papirja spremljale človeka tudi na njegovi zadnji poti. Vpletali so jih namreč v žalne vence. To

Rozalka Šorli je bila najbolj znana izdelovalka rož iz krep papirja v Žireh in okolici. Foto last Pavle Erznožnik

cvetje je bilo različnih barv in vrst, da si posamezni venci med seboj niso bili preveč podobni in so simbolizirali darovalca. Za pokojno dekle so bili cvetovi beli in roza, sicer pa tudi rdeči in lila.

Najbolj znana po izdelovanju rož iz krep papirja v Žireh je bila med obema vojnama *Rozalka Šorli* (1895—1951). Ni več mogoče ugotoviti, kdaj jih je začela povijati, večkrat pa je navrgla, da se je posebno vrsto cvetov, ki so jim rekli indijančki, naučila delati od ciganov, medtem ko je nageljčke in vrtnice znala narediti že prej. Poleg tega je znala napraviti tudi snežene kepe, ki so bile svoj čas zelo popularne.

Ko so se nehale »žernade« oz. dnine po zadnjem delu na polju, kamor je hodila od spomladi, je Žvarlinova Rozalka naredila cel kup takih rož in jih v času pred božičem nesla naprodaj po poljanskih hribih. Največ je hodila na Hotavlje, Hlavče Njive, v Brda in tja pod Blegoš, manj pa v Žirovski Vrh in Rovte ali Vrh treh kraljev, ker so tam poznale obravnavano spretnost tudi druge vrstnice. Ob kupčiji je sprejemala denar, še raje pa živež, ki so ga imeli na razpolago po kmetijah. Marsikatera gospodinja je njeno delo pohvalila in se ji priporočila: *Za velika noč boš pa druge prinesla.*

Rozalka je delala papirnate rože približno do leta 1950, ko je zbolela in nato je tja do leta 1960 nadaljevala s tem delom hči Pavla, ki ji je bila že prej pomagala pri delu. Spominja se, da so naročale tedaj poročne pušeljce iz krep papirja le še neveste »z gričev«, druge so že hodile po sveže cvetje v Škofjo Loko.

Marija Bogataj (roj. 1908) se je iz Rovt primožila v Žiri leta 1942. Papirnate rože je delala doma kot šele štirinajstletno dekle. Tudi druga dekleta v vasi so se poskušala s to spretnostjo. Spominja se, kako je katera od njih zavila malo bolj trden gladek in ne krep papir v rob predpasnika, ga na poseben način zasukala in že je bil zvit cvet. Sama je delala največ nageljčke in vrtnice. Poskušala je posnemati tudi krizanteme. Nastrigla je lističe in jih potem polovico zvila navznoter in drugo polovico navzven. Tako je bilo videti kot da po sredi cvet še ni razcveten. Spomnila se je tudi na narcise in lilije in zvijala škrniceljne (kale). Medtem ko je za žalne vence navadno pripravila vrt-

Poročni šopek: kombinacija belih povoskanih vrtnic in svežega asparagusa. Novoporočenca imata na prsih tudi svatovski nageljček iz papirja. Foto iz let okrog 1950 je last Justine Primožič

nice in nageljčke, je iz škrniceljnov oblikovala šopke za neveste. Še po toliko letih jo katera pohvali: *Ko ste mi pa tako lep šopek naredili za poroko.*

Tudi ona je tako cvetje voskala, kar jo je naučila Rozalkina hči Pavla. Ko je skrivnost, kako se to stori (treba je stopiti svečo in v raztopino, ki mora biti primerne temperature, pomakati cvet za cvetom in ga takoj nato potopiti še v mrzlo vodo; tedaj se cvetje lepo sveti, kar poudarjajo vse informatorke), odkrila nekim prej stalnim naročnicam njenih izdelkov, jih potem ni bilo več. Le to jim je še manjkalo, da so se lahko kosale z njo, drugo so znale že same. Včasih je za žalne vence cvetje naredila tudi vnaprej, vendar je bilo premalo časa, da bi to stalno prakticirala.

Še preden je dopolnila dvajset let, se je s spretnostjo izdelave rož iz krep papirja takoj po drugi svetovni vojni uveljavila tudi Justina Primožič (1918), ki je prišla v Žiri iz Stare Oselice. Najprej se je trudila sama, nato je prosila za poduk še že omenjeno Rozalko. Vendar nikoli ni delala tovrstnih rož tako na široko kot njena prednica. Nikoli ni imela namena z njimi služiti denar, ampak je želela bolj ustreči ljudem, saj se ji drugače delo zdi »preteto«, kakor ga je označila z že skoraj pozabljenim izrazom, tj. sitno, delikatno, zamudno. Ne bi ga opravljala dan na dan, raje bi klekljala ali počela kar koli drugega. Toda z izdelki svojih spretnih rok je rada razveselila ob priložnostnem praznovanju svoje domače in ugodila prošnjam bližnje okolice. Napraviti zna vrtnice, nageljne in »ta zarobljene«. Največ je naredila poročnih šopkov, v katerem je bilo primerno razvrščeno vedno nad petnajst cvetov, in svatovskih

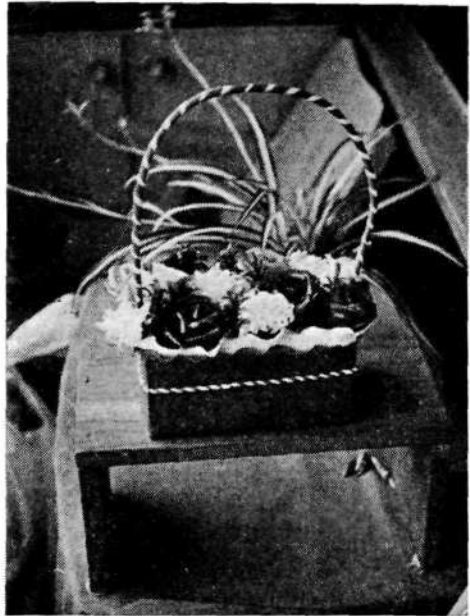
Justina Primožič zvija »ta zarobljen« cvet. Na posebno prošnjo je naredila cel šopek iz raznobarnega krep papirja. Na sliki vidimo še priprave za izdelavo omenjenih rož: papir, škarje, žica in spretno roke. Foto M. Stanonik 1984

pušeljkov. Za vence je pripravila le cvetove, medtem ko vencev samih ni marala plesti. Za material (krep papir različnih barv, primerno tanka in mehka žica, škarje) ni nikoli skrbela sama in so ji ga prinašali naročniki.

Za vrtnice nastriže cvetne lističe (»peručke«) in potem s prsti in škarjami oblikuje cvet, ki ga utrdi z žico, in ta potem, ovita z zelenim papirjem, rabi za stebelce. Za nagelj odstriže kos papirja ustrezne širine po celi dolžini pole. Papirnati trak zloži skupaj in ga na zgornjem koncu cikcakasto obstriže: nato trak raztegne in ga začne povijati v cvet. S škarjami zavija cvetne lističe, da je nagelj lepo »zaručen«. Cvet prav tako utrdi z žico, ki podaljšana služi za stebelce. Za tretjo vrsto cveta na zgornji strani odstriženega traku s prsti oblikuje trden robček, nato ga z blazinicami prstov raztegne, da se naredijo zarobljeni volančki, trak zvije skupaj, doda še stebelce in rožica je narejena.

Tudi Justina zna voskati takó narejeno cvetje in pri tem je prišla do spoznanja, da vse sveče za to niso enako dobre. V enih je več parafina. S pomočjo rdečega krep papirja napravi tudi rdeče obarvano vodo, ki mora biti topla. Vanjo pomoči zobotrebec ali konček papirja in ga povleče po belih cvetovih, da dobijo rdeč nadih. Prednost povoskanih cvetov je, da se ne zmečkajo. Na soncu res obledijo, v senci pa zdržijo celo leto. Od časa do časa je treba z njih spihati prah ali jih očistiti s petrolejem in spet so kot novi, je bila izkušnja nekdanjih gospodinj in oskrbovalk božjih znamenj. Posebno za pozimi so bili praktični, saj niso dajali nobenega dela. Zato ni čudno, da jih je čislal pretekli rod.

Krep papir je bil koristen še za druge reči. Z njim so nekatere izdelovalke cvetja ovijale kartonaste škatle, največkrat tiste za cikorijo, ki so bile ravno pravšnje, dodale enak obvit ročaj in morda še okrasile njihove robove z volančki ali cikcakasto nastriženim papirjem. Napolnile so jih z mahom, senom ali žaganjem in vsebino pokrile z zelenim papirjem, vanje pa na gosto nasadile papirnatega cvetja in ikebana je bila tu. Uporabiti jo je bilo mogoče v različne namene. S papirjem oblečene »cajnice« so včasih na eni strani okrasile še s sličico npr. angelčka in vanjo nadrobile cvetja travniških rož ali potonik in vse je bilo nared za dekletca, ki so ob prazniku rešnjega telesa potresala cvetje na pot.

Okrasna »cajnica«, prevlečena s krep papirjem in napolnjena z vrtnicami in nageljni. Iz enakega materiala je izdelek Justine Primožič. Foto M. Stanonik 1984

2. Izdelava žalnih vencev

Medtem ko je vence za razna praznovanja in slovesnosti pletlo po vaseh v veselem razpoloženju večer za večerom po več parov ženskih rok, saj jih je bilo pogosto treba na desetine metrov in je bilo to skupno delo neke vrste uvod v pričakovano slavje, je bilo z žalnimi venci seveda drugače. Delale so jih po naročilu navadno iste izvedenke, kot so znale oblikovati cvetje iz krep papirja, saj so ga, kot je bilo že omenjeno, pogosto vpletale vanje. Za vence se je zmeraj mudilo, vsak ga je hotel imeti čimprej. Zato so jim tedaj redno prišli na pomoč domači in delali so tudi po cele noči. Najhuje je bilo v slabem vremenu ali pozimi gaziti v gozd po zelenje. Rozalka Sorli je naredila venec tudi za Otona Župančiča. V letih po drugi svetovni vojni je bilo v Žireh Kulturnoumetniško društvo s tem imenom in zato se je spodobilo, da so ob smrti tega slovenskega pesnika leta 1949 tudi iz Žirov nesli venec k njegovi krsti.

Koliko je računala za to delo? Cene je navadno usklajevala z zaslužkom čipkaric. Nemara so bile za spoznanje višje. Kdor je imel malo denarja, se mu je morda zdelo, da zahteva preveč; mogoče je kdo dal včasih tudi čez zaračunani znesek. Za razna društva, ki so naročala vence za pomembne veljake, je bilo lažje zaračunati kakor zasebnikom. Toda kako so tedaj varčevali, pove že dejstvo, da je npr. Gasilsko društvo Dobračeva neslo venec s povoskanimi rožami za pokojnim podpornim članom le pro forma, saj so ga po opravljenem pogrebu spet vzeli in spravili za drugo podobno priložnost.

Hči Pavla je zadnji venec naredila za Krošljevo mamo leta 1963, potem pa menda ne več. Včasih je prišel še kdo vprašat zanj, vendar ni imela več materiala (primernega papirja).

Marija Bogataj je najprej delala venčke za na grobove ob praznovanju vseh svetih. Dve vrbi skupaj je zvila v krog, ga obvila s slamo in obložila z

Včasih so takole nosili žalne vence. Na sliki je tudi »gasilski« venec iz povoskanih papirnatih rož, predviden za večkratno uporabo. Foto iz leta 1933, last Alfonza Zajca

mahom, ali pa je podlago iz vrbe in slame obpletla z listjem bodeničja. Zavedala se je sicer, da je božje drevice zaščiteno, vendar ga ni uničevala, pripoveduje, kakor da bi se opravičevala. Od vsakega drevesa je odrezala samo po nekaj vejic. Zelo lepi so bili tudi venčki, ki jih je naredila iz lišajev. Tudi druge vrste »krepeljčkov«, zelenja, ki mu ne ve povedati pravega imena, je nabirala po tleh in vanje vpletla nizke georgine. Marija se še spominja svojih prvih dveh venčkov za pokojne. Naredila jih je dvema otrokoma. Prvi je bil namenjen v Idrijo, in je bil iz telohov, drugi je bil spodaj širok in nato proti vrhu vse ožji, da je bil videti kot neke vrste košarica. Vanj je položila rože. Z njim se je oddolžila prijateljčinemu sinu, ki ga je ubila elektrika. Sama si je vedno izmišljala in poskušala kaj novega. Sicer je prve vence delala na prošnjo Zveze borcev in drugih družbenopolitičnih organizacij v kraju za spomnike NOV v Goropekah, na Selu in na dobračevskem pokopališču, da so bili okrašeni z njimi ob raznih praznikih in še posebno za dan mrtvih. Za te primere si je nekoč domislila peterokrake zvezde iz papirnatih rdečih nageljnov. Naročil je bilo toliko, da je vence kar z lojtrskim vozom peljala na Krajevni odbor, kjer so imele sedež tudi omenjene organizacije.

Vence je pletla iz vejic jelke, bora, brinja in pušpana. Največ jih je bilo iz brinja, vendar jih je bilo težko delati, ker je hudo bodlo. Vanje je največ vpletala bele ali rdeče georgine, jeseni tudi »vahtnice« vrsta krizantem. Tudi sveže rože si je preskrbovala sama, če jih pa ni imela, so jih ji prinesli tudi naročniki venca. Nekateri so posebej naročali, kakšne naj naredi, drugi so to prepustili njeni zamisli. Kadar je bilo veliko dela, so ji pomagali tudi otroci in mož. Šli so v gozd po zelenje, strigli vejice itd. Včasih, ko je bilo preveč naročil naenkrat, saj tudi po dve noči skupaj ni spala, je prosila za pomoč še Rozalkino že omenjeno hčer Pavlo, da ji je pomagala. Poslala ji je material in z združenimi močmi je bilo vsem še do časa ustrezno. Napise za žalne trakove k vencem je pisal Ivan Reven iz Stare vasi. Marija se spominja, kako veliko dela je bilo posebno leta 1957. Célo leto sta bila večkrat po dva mrliča. Včasih je kar slutila, da se bo kaj zgodilo. Tudi sanjalo se ji je o tem. Za en venec je računala ravno polovico manj, kolikor so stali v trgovini. In še lepši so se zdeli ljudem njeni. Včasih je kdo kaj primaknil, drugi pa tudi pare niso bili pripravljeni pustiti. Seveda je delala zaradi zaslužka. Otroci so hodili v šolo in treba je bilo pripomoči v družinski proračun s kakšnim dinarjem. Nekoč je priznal mož: *Dobro, da imamo mamo, ki je tako priđna.* Zadnji venec je naredila za »na odbor« kot pravi sama, saj se ne spominja, kateri družbenopolitični organizaciji v Žireh je hotela ustreči z njim. Konec koncev so jo ho-

teli za to delo obdavčiti, vendar je plačala prispevek za en sam venec. Dejala je: *Nič več* in okrog leta 1970 je prenehala s tem delom. Tedaj je prišel v Žiri že tudi cvetličar.

3. Predtiskanje tkanin

Kakor marsikateri Žirovci sta se tudi Polonca in Štefan Šorli v stari Jugoslaviji ukvarjala s »kupčevanjem« čipk. Ob priložnosti sta v Zagrebu na trgu videla veliko ročnih del in predvsem sta si natančno ogledala ročno vezene prtičke, ki so bili v tistem času zelo v modi. Odločila sta se, da bosta tudi onadva začela z obrtjo, ki je bila dotlej v njunem okolju neznana: s predtiskanjem tkanin, to je pripravo vzorcev za vezenje. Na njun sklep je torej vplivala želja po boljšem zaslužku in tudi veselje do takega dela. Polonca (roj. 1906) je novo obrt tudi uradno prijavila na svoje ime in vztrajala pri njej do leta 1976.

Postopka, kako je treba pripraviti omenjene vzorce, se je naučila v eni uri in pokazal ji ga je zagrebški trgovec, pri katerem je kupovala papirnate šablone in barvo. Najprej sta začela z možem z majhnimi vzorci in nato nadaljevala z večjimi. Sčasoma sta si pridobila skušnje; drugačnih možnosti za strokovno izpopolnjevanje ni bilo. Za to delo je kot podlago rabila platno, belo kotenino in nazadnje že tudi leakril, papirnate šablone iz šumečega papirja, barvo, svinčene držke, ki so s svojo težo preprečevali, da se šablona ni premikala

Apolonija Sorli s svojimi na Gorenjskem sejmu v Kranju proti koncu petdesetih let. Na sliki se lepo vidi označba obrti in izdelki: tkanine, pripravljene za vezenje in s posebno iglo izdelane okrasne blazine. Foto last A. Šorli

po tkanini, in leseno gobo (kavršno uporabljajo za krpanje nogavic), oblečeno s klobučevino ali z obrabljenimi nogavicami. Na veliko mizo je raztegnila podlago, na katero je želela vtisniti določen vzorec, položila nanj papirnato šablono, jo utrdila s svinčnimi držki in poleg pripravila posodico z barvo. Vanjo je pomakala omenjeno gobo in z njo drgnila po šabloni; skozi luknjice njenega risa je pronicala barva na spodaj ležeče blago in takó oblikovala na njem zaželeni vzorec. Pri tem je bilo vedno treba paziti, da so bili vzorci enako obrnjeni, drugače pa ni bilo težko.

Približno od leta 1946 so imeli za to delo posebno delavnico, ker se je od barve zelo prašilo. Bila je skromno opremljena. V sredi je stala velika podolgovata miza in ob stenah police. Seveda jo je prišel gledat tudi tržni inšpektor, da je preveril, ali ustreza predpisom. Preprosto orodje so čistili in vzdrževali domači sami. Če se je pri delu kaj pokvarilo, so škodo utrpeli prav tako sami.

V začetku so veliko tiskali stenske prtičke, pozneje so prevladovali namizni prtji in sobne garniture (vanjo sta sodila dva prtička za nočni omarici, prtij za na psiho in komodo in okrogli ali oglati namizni prt). Kuhinjska garnitura je vsebovala namizni prt in šest servietov. Kupovale so jih predvsem bodoče neveste. Na razpolago so imeli tudi vzglavnike in pregrinjala za postelje ali »koperte«, majhne okrogle prtičke, ki so jim pravili »tabletk«, stenske ščitnike za oblogo sten pri divanu. Največ pa so vedno šli v promet predalčniki za glavnike in krtačo za čiščenje obleke; navadno so bili nameščeni pod ogleдалom. Svoj čas so bile zelo v modi tudi t. i. kuharice, tj. stenski prtji za v kuhinjo. Pogosto so bili opremljeni z raznimi napisi, ki so jih sestavljali tudi sami. Hči Breda ši je od takrat še zapomnila dva primera: 1. *Od jutra do pozne noči se mamica trudi, zame živi.* 2. *Najlepša sreča je tam doma, kjer žena dobro kuhati zna.* Večkrat je blago prinesla naročnica sama, in če je bila katera prav natančna, tudi vzorec. Tedaj so ji zaračunali le delo ali »uslugo«, kot so dejali sami.

Povpraševanje po vzorcih je bilo večje pozimi. Delovni čas je bil kajpak odvisen od količine naročil. Polonca je večkrat delala po cel dan in včasih tudi malicati ni bilo časa. Vendar tudi pri večjih naročilih ni najemala tuje delovne sile in so ji vedno pomagali samo domači, saj so za delo prijeli tudi otroci; ni se jim ga bilo težko priučiti. Posebno mož in hči Breda sta to delo z veseljem opravljala. V delavnici sta bila lahko hkrati le dva in med delom sta le malo govorila, ker se je v njej zelo kadilo. Le radio jima je krajšal čas.

Prodaja je tako kot organizacija dela potekala po ustaljenem redu. Doma v Žireh so bili vedno na razpolago za prodajo tudi v nedeljo, »za vse ljudi, katerim so bili njihovi izdelki všeč«. Ljudje so se z veseljem vračali k njim, zato so imeli skoraj vedno ene in iste stranke. Po hišah so prodajali zelo malo. Največ so se udeleževali raznih sejmov po Primorskem, Gorenjskem in Štajerskem. Navadno so hodili v ene in iste kraje, kjer so jih ljudje že poznali in na teh potovanjih so doživeli veliko lepega in zanimivega. Svojega prihoda niso naznanjali s plakati ipd., saj so jih kupci poiskali sami. Na večjih sejmih so imeli tudi svojo stojnico in v nekaterih krajih tudi določene dneve za prodajo; v Postojni sta bila to npr. sredo in petek, v Kranju sobota. Koder je bil določenega dne glavni tržni dan, tja, so gledali, da so šli. Veliko izdelkov so imeli spravljanih v različnih krajih, da ni bilo treba vsega vedno znova voziti na isto mesto. S takih poti so prinesli domačim kakšen spominček, da so jih razveselili z njim. Včasih so se na terenu srečali tudi s konkurenco, vendar zato

Na tole fotografijo, ki priča, da si je njihove izdelke ogledal tudi tovariš Tito, so pri Sorlijevih posebno ponosni. Bilo je na Gorenjskem sejmu v Kranju 5. avgusta 1959. Foto last Apolonije Sorli

ni bilo hude krvi. Od leta 1965 so v Ljubljani prodajale na trgu poleg njih še ena Slovenka in dve Hrvatci.

Seveda so delali tudi po željah naročnikov, katere so jim sporočali tudi po pošti. Svoje izdelke so prodajali tudi po povzetju ali sem in tja komu dali kaj na up. Le redko se je zgodilo, da bi jih pri tem kdo opeharil. Za vezenje pripravljenih vzorcev niso pocenjevali ali kako drugače zanje delali reklame. Nekaj lastnega »ročnega dela«, kakor so tedaj v Žireh na splošno pravili vezenju, so imeli v dnevni sobi. Na osebni garderobi si ga že niso privoščili. Tudi v nobeni izložbi niso imeli svojih stvari. Pač pa so vsako leto razstavljali na Gorenjskem sejmu v Kranju. In v veliko zadoščenje si štejejo, da se je ob obisku sejma leta 1955 ustavil ob njihovi stojnici tudi predsednik Tito, si z veseljem ogledal njihove izdelke in jih tudi osebno pohvalil.

Tudi okolje v Žireh je njihovo obrt spoštovalo in jim ni zavidalo, saj je bil zaslužek od nje majhen. Kupovale pa so njihove izdelke Žirovke bolj malo. Poznalo se je, da je tod prevladovalo klekljanje. Prihajale so le deklice, da so se na njihovih predlogah naučile osnov vezenja. Veliko se pri tej obrti torej ni dalo zaslužiti, a hoteli so ohraniti tradicijo. Vendar se jim ni več splačalo vztrajati pri njej. Zaradi spremenjene kuhinjske in sobne opreme je upadalo povpraševanje po njihovih izdelkih, ker so izgubili svojo funkcijo. Toda spominjajo se posameznih strank, iz okolice Žirov, ki so hodile po vzorce najprej zase, nato za svoje hčere, nato pa so že te same prihajale ponje.

Poleg pripravljanja vzorcev za vezenje so izdelovali tudi okrasne blazine ali po domače »kapric povštre«. Vzorce zanje so tako izdelovali doma, nato je bilo treba na okvir napeti kakor staničevina tanko blago z vzorcem na žameta-

Apolonija Šorli prikazuje, kako je potekalo njeno delo. Foto M. Stanonik 1984

sto podlago in s posebno šivanko polniti oblike vzorca. Tudi tega so se naučili v Zagrebu. Teh blazin niso delali toliko za prodajo, ampak bolj za sejme in se jim je posvečala največ hči Boža.

4. Ročno vezenje

V pismu, ki ga je poslala kot odgovor na moja vprašanja Marjanca Leskovec (roj. 1923) iz Smrečja, takole opisuje svoje spomine na ročno vezenje v svoji mladosti in v času odrasčanja njenih hčera: *Od leta 1930 smo se učenke v osnovni šoli v Podlipi veliko učile ročnih del. Učila nas je prizadevna učiteljica Julija Spitzer. Premožnejše so si same nabavile material za delo, revnejšim je ona sama preskrbela blago. Prvo leto smo vezle, drugo leto kvačkale, tretje leto pa pletle nogavice in jope. Tako smo vsakovrstno delo obvladale med šolanjem. Veliko smo se naučile in si naredile za balo. Po končani šoli sem se naučila presti lan, ki smo ga uporabile za izdelavo platnenih rjuh, na katere se je lahko tudi vezlo. Ko sem se poročila in imela družino, se je to delo ustavilo.* Danes šestdesetletna kmetica nadaljuje, da je svoje znanje šele čez čas lahko posredovala svojim trem odrasčajočim hčeram. Po vzorce so hodile k prej omenjanim Šorlijevim oz. »v Mršak« v Žiri. Delale so prte, zavese, blazine, brisače, male prtičke in vezene bluze. *Vse to smo uporabljale, obenem pa čuvale, da se čim dalj ohrani, ker je bilo veliko truda vloženo v to lepo delo, dostavlja.*

Delale so največ pozimi ob dolgih večerih ali ob nedeljskih popoldnevih. Na kmetiji ni bilo časa podnevi in tudi poleti ne. Ko so hodile hčerke že v srednje šole in se potem zaposlile, so še vedno rade vzele v roke vezenje ter se ob veselju in ljubezni do ročnega dela sprostile. Ko so si od leta 1974 naprej že ustanovile lastne družine, so materin zgled prenesle na svoje hčere, ki

»Bohkov kot« so svojčas navadno krasili prtički z ustrezno motiviko. Tale na sliki je iz tridesetih let. Foto M. Stanonik

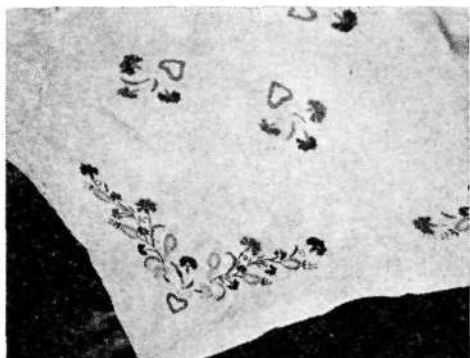
Prt za pokrivanje košaric za veliko-nočno žegnanje, ki ga je izvezla Marija Jereb (por. Poljanšek) pred petdesetimi leti. Foto M. Stanonik 1984

so že znale vesti in se tako spretnost prenaša iz roda v rod. Avtorica pisma namreč posebej poudarja: *»Tudi moja mati je v mladosti veliko izdelovala razna ročna dela v letih pred prvo svetovno vojno. Torej je v naši družini tradicija, da smo podedovali ljubezen do ročnih del. (...) Kljub mojim že čez šestdesetim letom še vedno rada vzamem pozimi v prostem času v roke ročno delo. Moškim marsikdaj ni bilo prav všeč, če smo ženske preveč časa porabile za ročno delo; tako je bilo včasih malo nervoze in besedičenja.«*

Težko bi našli bolj strnjen in celovit popis odnosa do vezenja, kakor se po nekaterih družinah pretaka iz roda v rod, čeprav moški, svet s svojo racionalno naravo zanj nima vedno pravega posluha.

Marija Poljanšek (roj. 1925) nam odkriva drugo varianto tega procesa: Prvih vbodov se je kot osnovnošolka naučila na lastno prošnjo v letih 1934/35. Pokazala ji jih je učiteljica Miklavčičeva, ki sicer ni učila ročnega dela, saj tega predmeta ni bilo v njihovem šolskem programu morda zaradi konkurenčnejše čipkarske šole. Mala učenka pa je hotela znati tudi vesti in je vprašala za svet. Eden njenih prvih izdelkov je bila ovčka na prtiču za bohkov kot. V prvih letih po drugi svetovni vojni je izvezla par (Micko in Janeza, kakor pravi sama) v gorenjski narodni noši. Za to je uporabila precej grobo platno in domačo volno, ker ni bilo niti pravega blaga niti prejice (»pavelce«). Gorenjskemu dekliču je naredila rokavice iz zajčje volne, zato so tudi po toliko letih še vedno tako beli. Tudi nageljne na namiznem prtju je v tem času v tehniki polnjenja izvezla iz volne.

Dekleta so se pri tem delu tudi shajala, toda vezla so samo ob nedeljah in praznikih, na sopraznike (manjše cerkvene praznike) in zvečer, ko so prišli fantje na obisk. A tedaj le tiste, katerih fantom je to njihovo delo ugajalo. Iznajdljiva Marija je kot izučena šivilja sama pripravljala vzorce za vezenje. Večino jih je povzela po reviji *Žena in dom*. Posebno blizu so ji folklorni cvetlični motivi, zato ni naključje, da si je priskrbelala tudi Sičeve mape iz leta 1922 z omenjenimi motivi za zimske kožuhe in pirhe. Večinoma je vzorce prerasavala na podlago s kopirnim papirjem. Pomagala pa si je tudi na posebno izviren način: spodaj je skrbno utrdila podlago z že izvezenim motivom in povrh nje nategnila »prazno« blago. Nato je z repom žlice, ki mora biti ob

Namizni prt, za katerega si je vzorec po narodnih cvetličnih motivih zamislila Marija Poljanšek, je tudi sama izvezla iz volne, ker po drugi svetovni vojni ni bilo dobiti prejice. Foto M. Stanonik 1984

Predalčnik za glavnik in krtači. Vzorec po narodnih cvetličnih motivih si je omislila Marija Poljanšek, izvezla ga je njena hči Minka kot osnovnošolka. Foto M. Stanonik 1984

vezno aluminijasta, krepko drgnila po izvezanem delu spodnje podlage in obriši vzorca so se tako prenašali na zgornjo tkanino.

Spretnosti ročnega vezenja z različnimi vbodi je naučila tudi svoje tri hčerke in najstarejša Minka je znala v tej zvezi ravnati s šivanko še preden je začela hoditi v šolo. Najprej so utrdile svoje znanje v tehniki enojnega vboda in nato še v tehniki polnjenja.

5. Strojno vezenje

Jožefa Poljanšek (roj. 1899) opisuje zgodbo svoje mladostne prizadevnosti z darom pripovedovalke, ki bi zaslužila, da bi jo upodobilo umetniško pero. Zaradi poskusa po čim večji avtentičnosti njenega pripovedovanja, ga namenoma ohranjam tudi v prvi osebi ednine: *Oče ni imel nič drugega kot otroke. Lepote nisem imela, denarja tudi ne. Vi ne veste, kako sem bila lačna, ko sem bila mlada. Toda, če sem imela le en sold (v stari Avstroogrski!), sem kupila pavalco (= prejico), dobila kakšno fliko (= košček tkanine) in sem štikala (= vezla). Sestri, ki je danes v Tabru, sem naredila fantička in zraven sama dodala napis: v šolo grem. Pobčka sem prerisala iz ene Mohorjeve knjige. Imela ga je v kuhinji na zidu, pa dolgo. Za stalažo (= stoječo polico) v kuhinji sem na zavese iz starih rjuh izvezla češnjice in zraven vejice. Zvedela sem, da v Idriji pri neki hiši vezejo s strojem. To je bilo pri tisti hiši, kjer je bil doma dr. Demšar (= zdravnik dr. Ernest Demšar). Njegova sestra Rezi se je naučila vesti na stroj pri svojem starejšem bratu, ki je imel v Švici tovrstno podjetje.*

Jožefa ali po domače Štefanova Pepa je na lastno pest kot mlado dekle odšla v Idrijo leta 1919, ko jo je že zasedla Italija. Dvogovor pri Demšarjevih takole obnavlja: *»Lahko se boš učila pri nas; pridi zjutraj ob sedmih, na hrani in ležala boš pa drugod.« Jaz pa tak bogataš. Brez dinarja! Demšarjevi so ji svetovali, naj vpraša za prenočišče pri starejšem zakonskem paru na podstrešju neke hiše. Mož je kot čuvaj v rudniku hodil na delo ponoči, žena je*

doma gospodinjala. Žirovskemu dekletu je govorila takole: »Vsako jutro boš pomedla stoenajst stopnic (toliko jih je bilo do njenega stanovanja), opoldne čepine (= posodo) pomila, v soboto kuhinjo poribala, ker boš tu ležala. Petnajst lir damo za fasungo (= živila), jo boš plačala, pa z nama boš jedla.« Zmenjeno.

Prvi dan mi je dejala mojstrica: »Moram videti, kakšne roke imaš (= kako si spretna). Boš dvanajst rjuh zaznamovala.« Z roko sem nanje izvezla monogram LM. Ko sem to dokončala, mi je zaupala: »Ko si jih ti naredila, ti bom povedala, v katero hišo jih nesi, kjer je doma nevesta.« Ta mi je dala za plačilo dve liri. Bolj sem ju cenila kot bi danes dva milijona. Zanju sem šla kupit sukanca za klekljat. Pri eni hiši sem si sposodila bulo (tako pravijo v Idriji blazini za klekljanje), pri drugi klekeljne in vsako noč sem klekljala. Teta je šla v posteljo, stric pa v rudnik (teta in stric ju je klicala zato, ker nista hotela biti gospod in gospa) in se je vračal domov zjutraj ob šestih. O moj Bog, na sveto Barbaro je prišel pa prej, zjutraj ob štirih. Planil je vame: »Bomo šli k sveti Barbari (zavetnica idrsko rudarjev) s svetim rešnjim telesom, ti zijala (Jožefa imenitno oponaša idrsko govorico in zato tudi tu uporablja značilno idrijsko besedo: zijala = zjala) pa klekljaš.« Sem se bala, da me bo ob svet vrgel. Pa je bil komunist, to je pa držal (čaščenje omenjene svetnice). Nato gre v sobo in tedaj prideta iz nje oba z ženo kot dva tигра: »Zdaj boš pa ti, zjala, povedala, zakaj si na sveto Barbaro klekljala!« Sem dejala: ja, kako bom pa plačala. »Saj si vedno plačala.« Seveda, ko sem vsako noč klekljala. »Ja, ali ti ne dajo doma denarja.« Kako bodo dajali, ko nič nimajo. Vsi trije smo jokali. Ona dva, ker sem se jima smilila, jaz od strahu. Je dejal on: »Bom vrgel to bulo v Idrijo.« Stric, pustite, ko ni moja. »Bom potrgal te klekeljne in vrgel v ogenj.« Stric, pustite klekeljne, ko niso moji. »Nič več ne boš klekljala.«

Stric je v rudniku povedal, kako pridnega dekleta ima na stanovanju in čez tri dni je prišel z njim visok fant. Je dejal, da bo šel z mano (v Žiri), da bo prašal starše, naj bi se z njim poročila. Zavrnila sem ga. Od takrat stric in teta nista bila nič več dobra z mano, ker se nisem tega poba oprijela.

Jožefa se je pri Demšarjevih v Idriji učila eno sezono, od oktobra leta 1919 do velike noči naslednjega leta. Prva dva meseca ni bilo od nje kaj prida koristi. Domači sin je njene prve korake, ko ji črta izpod stroja ni gladko tekla, pospremil z besedami: *Pepca pa dela ene smrekce*. Treba je bilo delati, potrpeti in molčati. Potem je vedno več pomagala svoji učiteljici. Vezla je brisače, blazine, prte, zavese za okna, perilo, vrhnja oblačila, kot so bluže in posebno obrobe za obleke. Ko je ugotovila, da nima strokovno več kaj pridobiti, se je poslovila. Vendar ni dobila nobenega spričevala ali kakršnega koli potrdila o svoji kvalifikaciji za vezenje na šivalnem stroju. Domov je prišla »bogata kot cerkvena miš«, kakor zna biti ironična še danes. Ko se ji je potrdilo, da od doma pač ne more pričakovati nobene pomoči, se je obrnila na materinega bratranca na Fužinah. Imel je cekine in pregovorila ga je, da jih je zamenjal za dinarje in ji denar posodil. Obljubila mu je, da mu ga bo vračala teden za tednom. Pisala je svoji dobrotnici Terezi v Idrijo, naj pride v Žiri, da bi šli skupaj v Ljubljano po šivalni stroj, s katerim je mogoče tudi vesti. V tem mestu sta tri dni čakali, da je prišla iz Nemčije pošiljka Pfaffovih strojev, ki jim je sposobna Idriječanka (čez nekaj let je postala pri firmi Bagat prva med osemdesetimi učiteljicami, ki so zaradi reklame Bagatovih strojev hodile poučevati šivanje v razne kraje države, se Jožefa še danes s ponosom spominja svoje

učiteljice, ki sta si postali tudi prijateljici) najbolj zaupala. Ob enajstih zvečer so z avtobusa pri Gladku na Fužinah razložili dva šivalna stroja. Enega za strica, ki ji je posodil denar, drugega zanjo. Brat Franc ga je s kripo pripeljal domov. Že prvi večer je vezla nanj.

Sestra Cilka je bila šivilja. Na obleke, ki jih je prva šivala, je Jožefa vezla rože, obrobovala slinčke za otroke, pa dekletom kombineže. Imela je dovolj dela, ko ni bilo nobene druge s tem znanjem. V nedeljo popoldne je *šla h krščanskemu nauku, nato pa peš k Fužinam*. V enem letu je bil stroj odplačan oz. dolg poravnan. Cel kup vzorcev, s katerimi si je pomagala pri svojem delu, ji je podarila le dve leti starejša Tereza, ki jih ji je dala pripeljati do meje v Osojnici, od tam do doma v Žireh na tej strani meje pa je sama preskrbela za prevoz. Tudi sebi je naredila *štikan gvant* (= vezeno obleko) in še sedaj po štirinštiridesetih letih ima *kapne na kovtru* iz tiste obleke. Doma je vezla kakšnih osem let, od leta 1920 do 1928, nato jo je življenjska pot vodila po raznih krajih, kjer se je uveljavljala predvsem kot kuharica. Toda, kamor koli je šla, je vzela s seboj tudi ljubljeno *mašino*. Ni bilo redko, da je že navsezgodaj, kakor hitro se je naredil dan, nanjo vezla. *Joj, kolikokrat sem jo premontirala, da je vezla ali šivala. Sedaj pa ne bom nikoli več. Ne vidim več dobro, vzdihne z vidnim obžalovanjem* 85-letna sogovornica in ljubeznivo premeri z očmi svojo pfaffovko, ki ji je pred šestdesetimi leti omogočila samostojnost.

Sklep

Prvotni namen prispevka je bil iztrgati pozabi nekatere spretnosti, ki jih danes zamenjuje vsegamogoča industrija; toda nehote smo prišli prek opisane dela in življenjskih zgodb v zvezi z njim do nenavadno tanko zadete socialne strukture žirovskega prebivalstva v približno sedmih desetletjih dvajsetega stoletja; na njihovi podlagi se nam razodeva tudi nekakšna dvojna gravitacija žirovskega človeka: na eni strani v Idrijo in dalje na Tolminsko in na drugi strani v smer spuščajoče se Sore proti Škofji Loki. Ta morda za koga malovredna snov nam govori o odnosih v družini, neformalnih skupinah fantov in deklet in vaških skupnosti sploh, in končno o človeku kot individualnem bitju, o Žirovcu, ki si je iz težav vedno skušal najti izhod s svojo iznajdljivostjo, podjetnostjo in delavnostjo. Govori nam o njegovi etiki dela in ne nazadnje dokumentira tudi njegovo estetiko. Okusi so različni, ali treba je priznati, da so si v mejah svojih zmožnosti in možnosti trudili olepšati svoje okolje in še posebej ključne postaje svojega življenja.

Zusammenfassung

VERGESSENE HANDFERTIGKEITEN

Der Artikel handelt von der zusätzlichen Arbeit, die von manchen Mädchen und Frauen in Žiri geleistet wurde, um nach ihren Kräften ihren Anteil zur Familienkasse beizusteuern.

Die ursprüngliche Absicht dieses Beitrags war, einige Fertigkeiten dem Vergessenwerden zu entreißen:

1. die Verfertigung von Blumen aus Krepppapier, 2. die Verfertigung von Trauerkränzen, 3. das Vordrucken von Geweben, 4. handgefertigte Stickerei, 5. maschinelle individuelle Stickerei. Unwillkürlich sind wir jedoch über die Beschreibung der Arbeit und der damit verknüpften Lebensgeschichten hinweg zur ungewöhnlich fein getroffenen Sozialstruktur der Einwohnerschaft von Žiri in ungefähr sieben Jahrzehnten des zwanzigsten Jahrhunderts gelangt; auf ihrer Grundlage offenbart sich uns auch eine Art zweifacher Gravitation des Einwohners von Žiri: einerseits in Richtung der gegen Škofja Loka hinabfließenden Sora, andererseits nach Idrija und weiterhin in die Tolminer Region. Dieses, irgendwem vielleicht unbedeutend scheinende Material spricht über die Beziehungen in der Familie, über unformale Burschen- und Mädchengruppen sowie über Dorfgemeinschaften im allgemeinen und schließlich auch über den Menschen als individueller Wesen, über den Menschen von Žiri, der mit seiner Findigkeit, seinem Unternehmungsgeist und seiner Arbeitsamkeit stets einen Ausweg aus den Schwierigkeiten zu finden versucht hat. Es spricht uns von der Arbeitsethik und dokumentiert nicht zuletzt ihre Ästhetik. Über den Geschmack läßt sich streiten, doch muß es zugestanden werden, daß sich der Einwohner von Žiri innerhalb der Grenzen seiner Fähigkeiten und Möglichkeiten bemüht hat, seine Umwelt und besonders noch die Schlüsselstationen seines Lebens zu verschönern.